

המצוות בפדשה

המצוות בפרשת השבוע - הלכה ואגדה

"והייתי בעיניו כמתעתע" - איסור שקר

גדרי המצוות וטעמיהם מהראשונים

ספר החינוך

שהוא הפך מדותיו, והפך מדת הברכה שהיא בו היא המארה והקללה, והפך שמחה והשלום והתענוג שהם אתו הוא הדאגה והקטטה והצער, כל אלה חלק אדם רשע מאלהים, ועל כן הזהירנו התורה להרחיק מן השקר הרבה, כמו שכתוב מדבר שקר תרחק, והנה הזכירה בו לשון ריחוק לרוב מיאוסו מה שלא הזכירה כן בכל שאר האזהרות, ומצד הריחוק הזהירנו שלא נטה אוזנו כלל לשום דבר שנחשוב שהוא שקר, ואף על פי שאין אנו יודעין בבריאת שיהא אותו הדבר שקר, וכעין מה שאמרו זכרונם לברכה הרחק מן הכיעור ומן הדומה לו, ובאמרי מדות בהקדוש ברוך הוא יתעלה, אני נמשך בדבר אחר דברי רבותינו זכרונם לברכה שיחסו אליו ברוך הוא שם מדות על צד המקבלים, אבל הוא ברוך הוא לגדלו ויחודו מצד עצמו אין לייחס אליו מדות, כי הוא וחכמתו וחפצו ויכלתו ומדותיו אחד בלי שום שיתוף ופירוד בעולם. ונוהגת בכל מקום ובכל זמן, בזכרים אבל לא בנקבות לפי שאינן דנות, ולכך אינן בכלל אזהרה זו שלא לקבל טענת בעל דין אחד שלא בפני בעל דינו, אבל מכל מקום בכלל לאו זה הן שלא יטעימו טענותן לדיין שלא בפני בעל הדין, וכן מזהירות להרחיק מכל שקר כמו האנשים.

מצוה ע"ד - לא תשא שמע שווא

גדר המצווה - שלא ישמע הדיין טענת האחד שלא בפני בעל דינו, שנאמר לא תשא שמע שווא, והטעם לפי שבני אדם ידברו דברי שוא שלא בפני בעל דינם, וצווה הדיין על זה כדי שלא יכניס בנפשו כזביו של אחד מהם, וכן בא במכילתא דרשב"י שאזהרה זו של לא תשא וגו' על זה נאמרה. ועוד אמרו שם שהיא אזהרה גם לבעל הדין שלא יטעון גם הוא טענותיו לדיין שלא בפני בעל דינו, ואפילו ירצה לשמוע אותן הדיין, ועל זה נאמר גם כן מדבר שקר תרחק, ועוד אמרו זכרונם לברכה שזה הלאו כולל מספר לשון הרע ומקבלו ומעיד עדות שקר.

שורש המצוה ידוע, כי השקר נתעב ונאלח בעיני הכל, אין דבר מאוס ממנו, והמארה והקללות בבית כל אזהביו, מפני שהשם יתברך אל אמת וכל אשר אתו אמת, ואין הברכה מצויה וחלה אלא במתדמים אליו במעשיהם, להיותם אמיתיים כמו שהוא אל אמת, ולהיותם מרחמים כמו שידוע שהוא רחום, ולהיותם גומלי חסדים כמו שהוא רב החסד, אבל כל מי שמעשיו בהפך מדותיו הטובות, והם בעלי השקר שהם בהפך מדותיו ממש, כמו כן תנוח עליהם לעולם מה

נידונים הלכתיים מהאחרונים ועוד

שלא יוכל לקרוא - והני ביכורים כיון דספיקא נינהו לא חזי לקריאה אפילו מדאורייתא משום דמתחזי כשיקרא, והאי פירכא ליתא אלא לרב אשי דמפרש טעמא משום דמתחזי כשיקרא אבל לרב משרשיא דמפרש טעמא משום הפקעה דתרומה ראוי לבילה קרינן ביה".

ויש להקשות לדעת הרמב"ם וכמה מוני המצוות שלא מצאנו איסור שקר מן התורה באופן שאינו מזיק לחבירו [ואיסור "מדבר שקר תרחק" אינו אלא לדיינים שלא ישקרו בדין וכפי שיתבאר], ואיך שייך בזה איסור תורה.

אך נראה ליישב כפי שנתבאר שהוא סוג אחר לגמרי מאיסור שקר לחבירו, שבחבירו האיסור הוא ב"תוצאה" במה שחבירו מאמין לו, וממילא לא נאסר מן התורה אלא באופן שחבירו מפסיד על ידי זה,

אבל כשאומר שקר לפני המקום, אין שייך כלל ה"תוצאה", ועל כרחק שיסוד האיסור הוא ב"עצם המעשה" שהוא זלזול במורא שמים בכך שבדברו לפני אומר שקרים, ויתכן שנלמד מ"את ה' אלוך תירא".

מדבר שקר תרחק - במשפט בית דין

לכאורה מצאנו פסוק מפורש בתורה לאיסור שקר - "מדבר שקר תרחק" [שמות כ"ג].

אלא שפסוק זה מופיע בתוך פסוקים המדברים על משפט בבית דין, וזה סדר הפסוקים: "לא תטה משפט אביון בריבו, מדבר שקר תרחק ונקי וצדיק אל תהרג כי לא אצדיק רשע, ושחד לא תקח" וכו'.

ובש"ס כשדיברו על "שקר" [שלא בבית דין] לא מצאנו שהביאו פסוק זה [מלבד בגמרא בכתובות י"ז בדברי בית שמאי, ויתבאר להלן].

ובשבועות ל"א מצאנו שדרשו פסוק זה לכמה דרשות, ובכולם מדובר שלא לגרום הטיית הדין בשקר.

ויש להוסיף ששניים מהדוגמאות שהובאו שם [בשונה מרוב הדוגמאות שם, שאינו משקר ממש בדבריו, אלא פעולות הגורמות להטות הדין לדין שקר],

שני סוגי שקר - לפני המקום ולחבירו

הנה השקר היא מידה מגונה מאוד, ובסוטה מ"ב אמרו שהרגיל בזה הוא מארבע כיתות שאינם מקבלות פני השכינה - "א"ר ירמיה בר אבא, ארבע כיתות אין מקבלות פני שכינה כת ליצים, וכת חניפים, וכת שקרים, וכת מספרי לשון הרע. כת ליצים, דכתיב משך ידו את לוצצים, כת חניפים, דכתיב כי לא לפני חנף יבא; כת שקרים, דכתיב דובר שקרים לא יכון לנגד עיני, כת מספרי לשון הרע, דכתיב: כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע, צדיק אתה ה' לא יגור במגורך רע".

אך יש לברר אם יש בזה איסור מן התורה. [ואין לתמוה על כך, שהרי - בכת הראשונה - "ליצנות", לא מצאנו איסור תורה מיוחד על זה, אף שהיא מידה מגונה מאוד וגם עליה אמרו שהרגיל בה אינו מקבל פני השכינה].

ויש לחלק ענין השקר לשני סוגים:

(א) שקר בין אדם לחבירו - והיינו שבדברו אל חבירו משקר לו, ובסוג זה נראה שעיקר האיסור הוא ב"תוצאה" שגורם לחבירו שיאמין לשקריו ולא ידע האמת, ובזה יש להבדיל בין דברים הנוגעים לחבירו וגורמים לו רע, לבין דברים שאינם נוגעים לו, ויתבאר להלן.

(ב) שקר בין אדם למקום - והיינו שבדברו לפני ה' אומר דברים שאינם נכונים, ובסוג זה ברור שלא שייך איסור ב"תוצאה", שהרי הכל גלוי וידוע לפניו, אלא עצם אמירת הדברים יש בזה זלזול בכבוד שמים.

והנה את הסוג השני מצאנו בגמרא בבא בתרא פ"א - שהמסופק אם מחוייב בקריאה אינו יכול לקרות [וקריאה מעכבת בו משום "כל שאינו ראוי לבילה בילה מעכבת בו"]. ושאלו שם - "א"ל רב אחא בריה דרב אויא לרב אשי: מכדי פסוקי נינהו, ליקרי, א"ל: משום דמתחזי כשיקרא. רב משרשיא בריה דרב חייא אמר: דלמא אתי לאפקועינהו מתרומה ומעשר".

וכתב שם בתוספות הרא"ש שטעם זה ד'מתחזי כשיקרא' הוא מן התורה

שיטות הראשונים בזה

בעיקר הנידון אם פסוק זה נאמר בכל שקר, ואם יש בזה איסור מן התורה,

מצאנו בראשונים דעות בזה:

א) הובא לעיל מהרמב"ם שלא מנה זאת במנין המצוות כלל [ואפילו בבית דין], **ורבינו יונה** בשערי תשובה שלא הזכיר אלא פסוקים מדברי קבלה.

ב) הסמ"ג [עשין ק"ז] **והסמ"ק** [רכ"ז] הביאו זאת במנין המצוות, **ובתחילה** כתבו בגדר המצווה - "**להתרחק מדברי שקר** דכתיב מדבר שקר תרחק, ודרשינן פרק שבועות העדות מניין לדיין שלא יעשה סניגורין לדבריו ר"ל להחזיק דבריו היכא דטעה ואפילו אינו עושה מעשה ת"ל מדבר שקר תרחק ועוד דרשינן שם וכו'". **והביאו כל דרשות הגמ'** בשבועות לגבי בית דין,

אך **לבסוף** כתבו "אמנם מותר לשנות מפני השלום כדאייתא ביבמות וגם לערב דעתו עם הבריות, ואמרינן בפרק שני דכתובות, כיצד מרקדין לפני כלה ב"ש אומרים כלה כמות שהיא ובית הלל אומרים כלה נאה וחסודה", **ומבואר** שהבינו **שכל משקר בדיבורו הוא בכלל האיסור** מן התורה, ורק ילפינן מקראי להתיר באופנים מסוימים.

וכן כתב הרשב"ץ בזהוהו הרקיע (סי' נ"ט) ותורף דבריו - שאי אפשר שלא יכנס זה במנין המצוות, ואיך אפשר שלא תהי' לנו מצוה בדבור אמת, ועל כרחך, שהיא מצוה נמנית במנין העשין.

וכן בחינוד כאן, אף שכתב **שעיקר** המצווה נאמרה בבית דין, ולכן כתב שאינו נוהג בנקיבות שאינן ראיות לדון, מ"מ כתב ששייכות באיסור זה בכל שקר. **אלא** שהוא לא מנה עשה זה במנין המצוות כמצווה בפני עצמה, וכנראה סובר שמכיון **שעיקר** המצווה נאמרה בב"ד, וכבר מנו זאת במצוות "בצדק תשפוט עמיתך", לכן אין למנות זאת אף **שבכלל האיסור** גם שאר משקר בדיבורו.

ג) וביראים [רל"ה] נראה שיש לו **שיטה אמצעית** - שאף המשקר בדיבורו [שלא בב"ד] **הוי בכלל**, אך **דווקא** היכן **שיכול לגרום היזק לחבירו**. וז"ל - "אבל **שקר שאינו בא לידי רעה לא הזהירה תורה** עליו **דדבר למד מענינו** שברשע **רע לבריות** הכתוב מדבר דכתיב מדבר שקר תרחק ונקי **וצדיק אל תהרוג** כי לא אצדיק רשע". [ונראה שהוא מפרש מה שאמרו במסכת כלה, שאין הדגש על בית דין, אלא על היזק לחבירו בין בב"ד ובין לכל אדם]. ובביאור דברי בית שמאי כתב "היה יאיש בו רעה לבריות **כדברי ב"ש** שנראה כגונב דעת הבעל". ומשמע מלשונו, שבזה גופא חולקים ב"ה וסוברים שאין בזה משום רעה לבריות, ואדרבה ראוי לשבח מקחו של אדם בפניו כדי שישמח בו.

לשנות בדיבורו לצורך גדול

מצאנו בכמה מקומות **בש"ס** שחכמים שינו בדבריהם:

א) בברכות מ"ג - "אמר ליה הכי אמר רבא הלכה כבית הלל, ולא היא, לאשתמוטי נפשיה הוא דעבד". וברש"י - "ולא היא - לא אמר רבא הלכתא כבית הלל, אלא רב פפא אכסיף לפי שטעה, והשמיט עצמו בכך".

ב) בשבת קט"ו - "כיון דחזא דהוה קא מחרפי, אמר להו אתא איגרתא ממערבא משמיה דר' יוחנן דאסיר". וברש"י - "אמר להו - לאינשי ביתיה, אתא איגרתא ממערבא וכו' - כי היכי דלקבלו מיניה".

ג) בפסחים כ"ז - "וסבר, איתנייה איפכא, כי היכי דניקום רבנן לאיסורא". וברש"י - "אפכא ואתנייה - אהפכנה ואשננה כי היכי דתיקו מילתא דאיסורא בשם רבנן, ויעשו בני אדם כמותן שהכל הולכין אחרי רבים, שאם אני אומר הלכה כרבי שהוא יחד לא יאמינו לי".

והנה לשיטת הרמב"ם וסיעתו, שאין בזה איסור תורה, וכן לדעת היראים כל שאינו גורם רעה לחבירו אינו אסור מן התורה, **יש לומר**, שכל לצורך גדול **התירו חכמים**.

אמנם לדעת הסמ"ג והסמ"ק שהוא איסור תורה, צריך ביאור מה ההיתר. **וצריך לומר** שכשם שהתירו מפני דרכי שלום וילפי לה מקראי, וכמו שלמדו מזה לדרך ארץ שמותר לשבח הכלה בשקר, כך יש ללמוד מזה להתיר בכל צורך גדול. [וכמבואר בתוס' ב"מ כ"ג שההיתר לשנות במסכת בפוריא ובאושפיזא הוא גם כן כלול בהיתר של "דרכי שלום". אמנם הרי"ף שם כתב שג' דברים אלו שונים מ"דרכי שלום" דהתם איכא מצווה, והכא ליכא מצווה, ויוצא מדבריו שאין דברים אלו כלולים ב"דרכי שלום"].

מקורות מספרי האחרונים

דרך אמונה ביכורים ד' ד' בביאור ההלכה, ביאור הגר"פ פערלא על סה"מ לרס"ג עשה כ"ב, ביאור הגר"ק על מסכת כותים פרק א' סי' ל'.

מדברים על שקר גמור, שאומר דברים שלא היו, **ומבואר** דאף שמשקר ממש, **יש בזה רק משום שקר בדיו**, ולא על עצם מה שמשקר בדיבורו:

א) "מנין לנושה בחבירו מנה, שלא יאמר **אטעננו במאתים** כדי שיודה לי במנה ויתחייב לי שבועה, ואגלגל עליו שבועה ממקום אחר תלמוד לומר מדבר שקר תרחק".

ב) "מנין לנושה בחבירו מנה וטענו מאתים, שלא יאמר **אכפרנו בב"ד** ואודה לו חוץ לבית דין, כדי שלא אתחייב לו שבועה ולא יגלגל עליו שבועה ממקום אחר תלמוד לומר מדבר שקר תרחק".

וכן מצאנו שהרמב"ם - לא מנה כלל פסוק זה במנין המצוות [אף לא לגבי בית דין], **ועל כרחך** צ"ל שסובר שהוא **אזהרה לדיינים** לדון בצדק ולא להטות הדין, וכיון **שכבר יש על זה מצווה "בצדק תשפוט עמיתך"**, הוי **כמצוות שנכפלו בתורה שאין מונים אותם** שוב במנין.

וכן מבואר בשערי תשובה לרבינו יונה [ג' קע"ח] - שמבאר ט' דרגות בשקרנים, ולא הביא שם שום פסוקים מן התורה למשקר בדיבורו סתם [בלא גרימת היזק], רק פסוקים **מדברי קבלה**, גם לא הביא כלל בכל הדרגות שמנה שם, את הפסוק "**מדבר שקר תרחק**".

[אמנם אם מזיק בזה לחבירו כתב שיש אופנים שהוא מן התורה - וכגון: **מכחש בעמיתו בפקדון ומעיד עדות שקר ומאנה בממון**].

בית שמאי הזכירו פסוק זה כמקור לסתם שקר

מצאנו מקום אחד שהובא פסוק זה אף **בשקר סתם** [שלא בהטיית דין],

והוא **בכתובות י"ז בדברי בית שמאי** - "תנו רבנן כיצד מרקדין לפני הכלה בית שמאי אומרים כלה כמות שהיא, ובית הלל אומרים כלה נאה וחסודה. **אמרו להן ב"ש לב"ה הרי שהיתה חגיגת או סומא**, אומרים לה, כלה נאה וחסודה והתורה אמרה **מדבר שקר תרחק**, אמרו להם **ב"ה לב"ש** לדבריהם, **מי שלקח מקח רע מן השוק**, ישבחנו בעיניו או יגננו בעיניו הוי אומר ישבחנו בעיניו, מכאן אמרו חכמים **לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות**".

והנה אם נאמר שלמדו מפסוק זה איסור דאורייתא ממש, אינו מובן מה ענו להם בית הלל, האם מפני "דרך ארץ" כדי שתהא דעתו מעורבת עם הבריות, הותר איסור דאורייתא.

ויש לבאר כב' אופנים:

א) שבזה עצמו בית הלל חולקים, שלא נאמר איסור שקר מדאורייתא, רק במטה הדין בשקר, וכיון **שאינו אלא איסור דרבנן**, שייך שיתירו מפני מידת דרך ארץ. [כן כתב השיטה שם בשם לקוטי הגאונים].

ב) הריטב"א שם פירש - "רכל שהוא מפני דרכי שלום אין בו משום דבר שקר תרחק". **וכוונתו** למה שדרשו ביבמות דף ס"ה. **ולפי זה יש לומר שמודים בית הלל שהוא איסור דאורייתא גמור**, אלא שיש מקור מפסוקים להתיר במקרים מסוימים.

ומצאנו שני צדדים אלו **במסכת כלה רבתי** פרק ט' - אחר שהביאו תשובת ב"ה הנ"ל הוסיפו ביאור - "**ובית הלל, כי קאמר רחמנא מדבר שקר תרחק, משום ונקי וצדיק אל תהרג**, הא לקיומי שפיר דמי".

ונראה שכוונתם **כהביאור הראשון** שכתבנו, ובאו לבאר איך **מתירים איסור דאורייתא**, ותראו שהוא מפני שאין **האיסור אלא בבית דין שיכול להביא להטיית המשפט ולהרוג נקי וצדיק** [בדיני נפשות דאירי שם בהמשך הפסוק, וה"ה בדיני ממונות להטות ולחייב את הזכאי] הא לקיומי [שהנידון קיים ואינו נהרג], כלומר **דכיון שאין המשפט מוטה אין בזה איסור דאורייתא**.

ומצד שני בהמשך שם איתא - "ובית הלל, מאי שנא דמותבי מלקח מקח רע מן השוק, **ליתבוה מדאורייתא**, כלומר **יש להם להוכיח כדבריהם מדרשה** זו **שהיא מן התורה**] דתניא גדול השלום, שאפילו הקדוש ברוך הוא שינה בו, מעיקרא כתיב ואדוני זקן, ולבסוף כתיב ויאמר ה' אל אברהם למה זה צחקה שרה לאמר האף אומנם אלד ואני זקנת, **הכי קאמרי, לא מיבעיא דמדאורייתא שפיר דמי** [מפני הדרשה הנ"ל] **אלא אף לבראיתא [לבריות] שפיר דמי** [מפני שזהו מנהג דרך ארץ]. **ולפי זה יתכן** שמעתה אין צורך להגיע לחילוק הראשון [שאמרו שאין האיסור מדאורייתא אלא בבית דין] בכדי להתיר הדאורייתא, ולעולם **כל שקר אסור מן התורה**, רק יש היתר מפני דרכי שלום [כהביאור השני מהריטב"א].

אמנם יתכן שעדיין החילוק הראשון אמת.

לסיכום: בכל הש"ס לא הובא פסוק זה אלא להטיית דין בבית דין, ורק במקום אחד הובא בדברי בית שמאי לגבי המשקר בדיבורו סתם,

ובדעת בית הלל החולקים יש לדון, אם הם מודים לעיקר הדבר שיש בזה איסור דאורייתא, ורק הותר מפני דרכי שלום, או שבזה גופא פליגי.